

15. – 2011. – С. 6–11. 14. Конча С. До питання про державність у Середньому Подніпров'ї напередодні Києво-руської доби / С. Конча // Українознавчий альманах. – К., 2012. – Вип. 8. – С. 98–101. 15. Конча С. Ідентифікація «Країни слов'ян» за «Описом північних народів» невідомого автора / С. Конча // Східний світ. – 2013. – № 1. – С. 115–123. 16. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах / Н. Ф. Котляр. – К.: Наукова Думка, 1986. – 160 с. 17. Кузенков П. В. Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках / П. В. Кузенков // Древнейшие государства Восточной Европы, 2000 г. – М.: Восточная литература РАН, 2003. – С. 3–172. 18. Ласкавий Г. Викинги: походы, открытия, культура / Георгий Ласкавий. – Минск: Минская фабрика цветной печати, 2004. – 318 с. 19. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси / Г. С. Лебедев. – СПб., 2005. – 640 с. 20. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 2000. – Т. 1. – 262 с. 21. Ловмянский Х. Русь и норманны [Перевод с польского] / Х. Ловмянский. – М.: Прогресс, 1985. – 304 с. 22. Майоров А. В. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона / А. В. Майоров. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2006. – 208 с. 23. Микульский Д. В. Арабский Геродот / Д. В. Микульский. – М.: Алетей, 1998. – 229 с. 24. Минорский В. Ф. Куда ездили древние русы? / В. Ф. Минорский // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – 1964. – Вып. 1. – С. 19–27. 25. Мишин Д. Е. Сакалиба (славяне) в исламском мире в раннее средневековье / Д. Е. Мишин. – М.: ИВ РАН – «Крафт+», 2002. – 365 с. 26. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. / А. П. Новосельцев // Древнейшие государства Восточной Европы: 1998 г. – М.: Восточная литература РАН, 2000. – С. 264–323. 27. Новосельцев А. П. Образование древнерусского государства и первый его правитель / А. П. Новосельцев // Древнейшие государства Восточной Европы: 1998 г. – М.: Восточная литература РАН, 2000. – С. 454–477. 28. Прицак О. Походження Русі. Т. I. Скандинавські джерела (крім ісландських sag) / Омелян Прицак. – К.: Обереги, 1997. – 1070 с. 29. Стрингольм А. Походы викингов / Андерс Стрингольм. – М.: Изд-во АСТ, 2002. – 736 с. 30. Шушарин В. П. Ранний этап этнической истории венгров / В. П. Шушарин. – М.: Роспэн, 1997. – 512 с. 31. Lelewel J. La Geographie de Moyen Age. / Joachym Lelewel. – Т. 3. – Bruxelles: Ve et J. Pilliet, 1852. 32. Lewicki T. Państwo Wislan-Chorwatow w opisie al Masudiego / T. Lewicki // Sprawozdania z posiedzen Polskiej Akademii Umiejetosci. – Krakow, 1948. – Т. 49. – С. 22–34. 33. Lewicki T. Swiat slowianski w ochach pisarzy arabskich / T. Lewicki // Slavia Antiqua. – 1949. – Т. 2. – С. 321–388.

Валерій Ластовський

Остафій Дашкович у міфотворчості істориків

Досліджується процес творення у XVIII–XX ст. історичних міфів навколо однієї із відомих постатей в історії України початку XVI ст. – старости черкаського і канівського Остафія Дашковича.

The process of creation during the period from the 18th till the 20th centuries of historical myths about one of the prominent figures in the history of Ukraine of the early sixteenth century – the Captain of Kanev and Cherkassy Ostafiy Dashkovich is studied.

У будь-якому суспільстві є еліта. Вона визначає напрями його розвитку і є одночасно його ж характеристикою. Еліта суспільства – це своєрідна вершина, яка є дзеркальним відображенням суспільних процесів.

Остафій Дашкович – особа, що давно вже стала хрестоматійною в українській історії, а водночас також у польській та російській. Разом з тим, не можна сказати, що вона невідома іншим національним історіям, зокрема, білоруській чи литовській. По суті, Остафій Дашкович – та особа в історії, на яку всі вони можуть претендувати як на «свою». Починаючи від XVI ст. представники цих, як і деяких інших національних історій, зверталися до образу Остафія Дашковича як зразкового і героїчного. Історіографія цього питання є достатньо об'ємною, хоч, в більшості випадків, одноманітною.

Історіографічну ситуацію навколо О. Дашковича ми у цій статті висвітлювати не будемо, лише відішлемо до окремих публікацій [3, с. 288–293; 8, с. 161–165].

Так само не варто подавати тут біографічний матеріал, навіть коротко. Зауважимо лише (для тих, хто, можливо, не має чіткого уявлення про цього історичного діяча): Остафій Дашкович – староста черкаський і канівський, котрий прославився на початку XVI ст. своїми військовими походами проти татарських і московських військ. Із сучасних досліджень варто відмітити ряд праць про нього [2, с. 57–61; 5, с. 31–45; 7, с. 53–67].

На сьогодні особа Остафія Дашковича, з огляду на достатньо велику кількість публікацій про нього, може претендувати на найбільш досліджену історичну персону. Цьому сприяє та обставина, що всі джерела про нього відомі, вони опубліковані. Можливо, деякі дані ще можуть з'явитися (але для цього потрібен детальний пошук в архівах

Польщі та Росії; до речі, є підстави вважати, що іще не все введено в науковий обіг).

Тим не менше, інформація стосовно Остафія Дашковича є чи не найбільш міфологізованою істориками різних поколінь і різних історичних напрямів. Кожен з міфів про Остафія Дашковича створювався у певний період і мав своє значення. При цьому чи не всі ці міфи дожили до сьогодення дня і постійно продукуються й надалі. Цікаво те, навіть серйозним ученим властиво користуватися міфологією про О. Дашковича. Причинами цього є, перш за все, відсутність реальної повної і водночас критичної його біографії та, по-друге, просто легковажність у виборі джерел своєї інформації.

Тому маємо на сьогодні цілий ряд міфологем стосовно Остафія Дашковича, які й спробуємо розглянути. До речі, слід зауважити, що ще у 1865 р. деякі міфи розвіяв перший ректор Університету св. Володимира Михайло Максимович. Але вони й досі живуть.

1. Міф про гетьманство. Цей міф чи не найбільш поширений, що з'явився у XVIII ст. у козацьких літописах і творах деяких зарубіжних авторів, які не особливо переймалися тонкощами української історії. Переважна більшість істориків та популяризаторів безапеляційно стверджує, що О. Дашкович був першим гетьманом (або просто гетьманом) українського козацтва. Не звертається увага лише на те, що інституту гетьманства українського козацтва на період життя Остафія Дашковича ще не існувало! Відповідно, його ніхто ніколи не обирав на цю посаду і не призначав на неї.

Загальновідомо, що посада гетьмана і у Великому князівстві Литовському, і в Польському королівстві була державною і з'явилася тільки у 1539 р., тобто через 4 роки

після смерті О. Дашковича. До козацтва ж вона прийшла лише після відомої реформи 1572 р. та й то неофіційно.

Сам О. Дашкович з 1514 р. офіційно займав посаду старости черкаського і канівського (до того – інші аналогічні посади). Сучасники називали його «воєначальником», «начальником фортеці». Навіть «славним козаком» цього старосту почали називати лише з кінця XVI ст., коли козацтво вже стало значною військовою організацією.

Вже у XVIII ст. О. Дашковича називає гетьманом ряд літописів – «Хронологія високославних ясновельможних гетьманів», «Іменний перепис малоросійських гетьманів» та ін. У загальновідомих творах Григорія Грабянки, в «Історії Русів» та у «Літописі Малоросії» Ж.-Б. Шерера (1788 р.) він також фігурує, але як збірний образ під іменем Євстафія Ружинського.

2. Міф про Овруч. Чи не найчастіше у зв'язку із походженням О. Дашковича історики пишуть, що він є міщанином-втікачем із Овруча або ж, принаймні просто родом з Овруча. Як правило, цю інформацію вони беруть у В. Антоновича. Але не враховують того, що сам В. Антонович відмовився від цієї думки (мабуть, під впливом М. Максимовича). А ще раніше від нього про овруцьке походження О. Дашковича писали відомий політичний діяч М. Чаковський (Michał Czajkowski; 1804–1886; він же Садик-паша) у 1857 р., а до нього ще О. Рігельман (1787 р.) та Й.-К. Енгель (1796). Звідки ця новина бере початок – встановити важко. Але очевидно, що вона тягнеться з XVIII ст. Насправді, О. Дашкович сам ніколи ніякого відношення не мав до Овруча. Практично всі його маєтки, в т. ч. і родинні, пов'язані із Києвом та Київщиною. Єдине, що вказує на його зв'язок з Овручем – його сестра Милохна, котра була одружена з Іваном Немировичем – «овруцьким зем'янином».

Плутанина з Овручем могла статися лише внаслідок одного факту. Навколо цього міста знаходилися землі, які належали князям Глинським, зокрема, Івану Львовичу. В актових же документах кінця XV – початку XVI ст. їх іноді називають Дашковичами. Але сам Остафій Дашкович до цих князів не мав ніякого родинного стосунку, що було доведено істориками ще у XIX ст.

3. Міф про герб. На сьогодні прийнято зображати поруч із образом Остафія Дашковича (створеного польським художником Я. Матейком наприкінці XIX ст.) як ілюстративний матеріал його герб (особливо – в інтернет-ресурсах). Із цим гербом був випущений навіть жетон горілчаної марки «Гетьман». Поширеним є й опис цього герба, запозичений у польських геральдистів XVIII–XIX ст.

Насправді герба у Остафія Дашковича ніколи не було! Про цей герб з'явилася інформація ще у відомій геральдичній праці К. Несецького (Kasper Niesiecki; 1682–1744 рр.). Він навіть писав про його нащадків. Але він не знав, що у О. Дашковича дітей насправді не було; все майно О. Дашковича по його смерті перейшло до його сестри Милохни. Та у виданні праці К. Несецького 1838 р. додатково з'явилася ще й інформація про якогось Леона Антоні Дашковича 1763 р., зафіксованого в Віленських актах.

Найімовірніше сталася звичайна плутанина. На території Білорусії дуже поширеними були прізвища як Дашкович, так і Дашкевич. Їх представники проживали у Новогрудському, Браславському і Гродненському повітах та якраз і належали до родів гербів «Корибут» і «Лялів» [1, с. 213]. Але не можна виключити й іншого варіанту: можливо, К. Несецькі скористався інформацією якогось шахрая, котрий просто бажав приєднатися до слави О. Дашковича.

Варто відмітити ще, що в жодних документах, жодних свідченнях початку XVI ст. (та й більш пізніх) не зафіксовано наявності герба у О. Дашковича і його родини.

4. Міф про «класового ворога». Це суто радянський міф. Він фіксується від 1950-х рр. З цим міфом О. Дашкович зображається як ворог українського козацтва, який його пригнічував. Формальною підставою для виникнення цього міфу послужила справа навколо бунту черкаських і канівських міщан 1536 р., прекрасно описана у 1907 р. відомим істориком і юристом А. Яковлівим.

Насправді, справа 1536 р. вказує скоріше на авторитарний характер Остафія Дашковича, аніж на нього як на класового ворога козацтва.

5. Міф про татарина. В основній масі історики відносили постання Остафія Дашковича до еліти українського суспільства. Найбільш далекі з них від розуміння і знання української історії могли назвати його «поляком» або «руським». Версія про татарське походження старости з'явилася у XX ст.

Роздуми з цього приводу, наведені Н. Яковенко у 1996 р., настільки ж переконливі, наскільки й бездоказові. По суті, вони можуть бути застосовані ледь не на кожного жителя українського пограниччя кінця XV – початку XVI ст. Головні аргументи, які були наведені на користь тюркського походження Остафія Дашковича наступні: 1) занадто короткий перелік імен християнського родинного синодика, зафіксований у поминальнику Михайлівського Золотоверхого монастиря, 2) належність земель родині О. Дашковича з «діда-прадіда», а не за вистугу, 3) прекрасне володіння татарською мовою, 4) значення імені Дашко може походити як від слов'янського Данило, так і від тюркського Дашик («хвалько, чванько»).

Варто пояснити ці моменти: 1) у поминальнику Михайлівського Золотоверхого монастиря дійсно згадуються лише 3 імені; але якщо звернутися до більш давнішого поминальника Києво-Печерського монастиря, де був записаний рід Івана Дашковича (батька Остафія), то там зафіксовано вже 12 імен; 2) факт не отримання земель за вистугу від князя ще ні про що не свідчить; 3) знання татарської мови свідчить лише про знання татарської мови (якщо сучасний українець прекрасно знає російську мову, це не означає, що він росіянин); 4) значення імені також не свідчить про етнічне походження.

У цьому міфі доказової бази немає. Якщо Остафій Дашкович і мав якесь тюркське коріння, то з ще більшою вірогідністю він був українцем. Достеменно можна говорити лише про те, що він був православним християнином і уродженцем Київщини (якщо не Києва), відданим захисником українських земель як від татарських, так і від московських військ.

6. Міф про ворога Москви. Цей міф народився в російському середовищі завдяки відомій «Історії» видатного Миколи Карамзіна. З цього моменту цей міф почав ширитися як в російській, так і інших історіографіях (в т. ч. в українській). Перш за все, для російської історіографії О. Дашкович став «зрадником» через те, що він відмовився від служби великому князю московському Василю III та повернувся у 1508 р. на службу до великого князя литовського Олександра. Потім у зв'язку із поняттям «ворог» деякі історики пов'язували його військові операції проти московських військ.

Не вважаємо за доцільне називати О. Дашковича ворогом Москви. Підстава для цього дуже проста: тоді слід було б називати ворогом цієї держави всіх її жителів, які брали участь у литовсько-московському протистоянні початку

XVI ст. Але ж кожен із них просто виконував свій службовий обов'язок, як і О. Дашкович.

Застосування слова «ворог» (або «зрадник») по відношенню до О. Дашковича скоріше має той самий характер, що і відома російська дефініція «мазепинство».

7. Міф про європейську освіту. Він з'явився в «Історії Русів» й іноді використовується сучасними популяризаторами історії козацтва. Його походження поки що важко зрозуміти. Інформативний матеріал не дає ніяких підстав вважати, що Остафій Дашкович виїжджав кудись до Європи для отримання освіти.

8. Міф про Дашкевича. Ще одним загальнокорінним міфом стало трактування прізвища Остафія Дашковича як Дашкевич. Якщо відштовхуватися виключно від джерельної інформації, то скрізь фігурує лише прізвище «Дашкович»: від актових документів до могильної плити. Прізвище «Дашкевич» з'явилося у XVIII ст. і продовжило існування в XIX ст. завдяки німецьким та польським авторам (зокрема, Й.-К. Енгелю, Е. Руліковськi, К. Пуласкi та ін.), які почали писати його як «Daszkiewitsch» чи «Daszkiewicz». Але ще у творах істориків XVI ст. воно писалося як «Daszkowic» (М. Бельські, О. Гваніні).

Відповідно, українська та російська історіографія, що спиралася на більш новітні твори зарубіжних істориків, сприйняла саме цю форму написання прізвища Остафія Дашковича.

9. Міф про фальшивомонетника. Це останній міф за часом виникнення. Його автором став відомий серед сучасних нумізматів колекціонер В. Нечитайло, котрий у 2011 р. прямо написав: «У першій чверті XVI ст. в Україні з'являються срібні імітації литовських півгрошів Сигізмунда I. Їх можна віднести до діяльності Євстафія Дашковича, ватажка козаків, який володів містами Черкаси, Канів, Чигирин, був другом Костянтина Острозького» [6, с. 3]. Безпідставність цього

твердження була розглянута на цьогорічній II-й Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі спеціальних галузей історичної науки» (м. Переяслав-Хмельницький, 6–8 червня) [4, с. 104–107].

Таким чином, постать Остафія Дашковича, старости черкаського і канівського у 1514–1535 рр., зазнала достатньо значної трансформації в історичній науці, починаючи від XVIII ст. і до сьогодні. Навколо неї можна бачити різноманітні міфи, які створювалися як з ідеологічної точки зору, так і в результаті помилок та плутанини з інформацією. Варто відзначити, що при ближчому ознайомленні з біографією будь-якого представника еліти (не лише української) ми можемо спостерігати подібну історичну міфотворчість. Подібні факти свідчать лише про підвищений інтерес до тієї чи іншої історичної особи, намагання ще більше прикрасити її життя, діяльність або використати у певних політичних цілях.

1. *Вяроўкін-Шэлюта У.* Дашкевічы / У. Вяроўкін-Шэлюта // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 3. – Мінск, 1996. – С. 213.
2. *Ластовський В. В.* Остафій Дашкович – військовий і політичний діяч / В. В. Ластовський // Пам'ять століть. – 2001. – № 6. – С. 57–61.
3. *Ластовський В. В.* Остафій Дашкович в російській історіографії / В. В. Ластовський // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 19. – К., 2010. – С. 288–293.
4. *Ластовський В. В.* З приводу фальшування литовських півгрошей Остафієм Дашковичем / В. В. Ластовський // Наукові записки з української історії. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 104–107.
5. *Михайлюк Ю. М.* Остафій Дашкевич / Ю. М. Михайлюк // Красзнавство Черкащини. – 2002. – № 6. – С. 31–45.
6. *Нечитайло В. В.* Каталог монет українських князівств XIV – поч. XV ст. / В. В. Нечитайло. – К., 2011. – 64 с.
7. *Черкас Б.* Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. / Б. Черкас // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 53–67.
8. *Ярмошик І.* Постать Остафія Дашковича в польській історіографії XIX–XX ст. / І. Ярмошик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 161–165.

Алла Попружна

Надгробний портрет як атрибут поховальної культури козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст.

У статті розглядаються надгробні портрети представників козацької старшини, які були атрибутом поховальної культури цієї соціальної спільноти.

The article analyses the tombstone portraits of the representatives of Cossack authorities which were the part of funeral ceremony of this social group.

У другій половині XVII–XVIII ст. необхідним атрибутом поховальної культури заможного козацтва були портрети, які розміщувались у храмах і монастирях над похованнями представників козацької старшини.

Надгробні портрети згадуються у студіях К. Широцького [22], О. Лазаревського [10, 11], В. Горленка [1], А. Стороженка [15], М. Стороженка [16], В. Модзалевського [3], Д. Щербаківського [21], Ф. Ернста [21]. Серед сучасних мистецтвознавців певну увагу їм приділили Р. Косів [8], О. Суховарова-Жорнова [17], О. Походяща [3; 13], М. Дмитрієнко [3], А. Зверховська [4], Г. Белікова [19], Д. Семенюк [14], О. Гава [2], Ю. Осадча [12].

Традиція залишати на пам'ять про себе надгробний портрет або «контерфekt», «штуку», «парсуну» була досить давньою. Надгробні портрети, на переконання більшості дослідників, з'явилися в Україні в результаті «паралельних зусиль західноєвропейської і православної традицій» [21, с. 8].

Виникнення портретних поховальних зображень було пов'язано з цеховими церемоніями, які до певної міри сприйняли інші соціальні верстви, зокрема козацтво. Відомі дві «кінні» хоругви – посмертна хоругва Петра Конашевича-Сагайдачного 1622 р. і хоругва Тимоша Хмельницького 1653 р. [19, с. 25] До цього типу належала також хоругва ніжинського полковника Івана Гуляницького (1677 р.) з епітафієм написом [8, с. 74]. Отже, ймовірно, що появі надгробних портретів передували хоругви. Надгробний портрет з епітафією або без неї «був своєрідним живописним пам'ятником, який встановлювали в церкві для наголошення на тому, що зображена людина похована саме тут» [21, с. 10].

Саме з поховальним ритуалом і «фактом смерті» пов'язував зародження і становлення мистецтва портрету в Україні у XIV–XVI ст. К. Широцький, який вперше привернув до нього увагу на початку XX ст. [22, с. 198–202].

У козацькій Україні портрет, пов'язаний з поховальними традиціями, мислився переважно як частина храмового, а